

ЛЕКЦІЯ 5

Захист військополонених

ЗМІСТ

- a. Визначення терміну «військовополонені»
- b. Поводження з військовополоненими
- c. Звільнення з полону
- d. Кримінальне переслідування військовополонених

а. Визначення терміну «військовополонені»

Статус військовополоненого є вторинним щодо статусу комбатанта. Це означає, що в більшості випадків саме комбатанти мають право на статус військовополоненого, який надає ряд гарантій і прав за Гаазькою конвенцією IV 1907 року (ГК IV), Женевською конвенцією III 1949 року (ЖК III), Додатковим протоколом I 1977 року (ДП I) та звичаєвим міжнародним гуманітарним правом (МГП). Він з'являється в особи після потрапляння під певний рівень фізичного контролю або обмеження особи.¹

Окрім комбатантів, відповідно до статті 3 ГК IV та статті 4 ЖК III, статус військовополонених поширюється на цивільних осіб, які супроводжують збройні сили, якими є, наприклад, цивільні особи з екіпажів військових літаків, військові кореспонденти, постачальники, особовий склад робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил тощо. Цей статус також може стосуватися інших цивільних осіб, таких як члени екіпажів суден торговельного флоту, зокрема, капітани, лоцмани та юнги, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту. Не будуть військовополоненими, але можуть користуватися вигодами цього статусу медичний і духовний персонал, як це гарантує стаття 33 ЖК III.

Статус комбатантів, своєю чергою, мають особи зі складу збройних підрозділів, що виконують вимоги, висунуті до них статтею 1 ГК IV та статтею 4 ЖК III (за ЖК формально поширюється лише на членів неінкорпорованих до збройних сил ополчень та добровольчих загонів, але де-факто є й вимогами до регулярних збройних сил та інкорпорованих формувань):

- «а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;
- б) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;
- в) вони носять зброю відкрито;
- д) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни»

Перша та остання вимоги висуваються МГП не до кожної конкретної особи, що бере участь у збройних діях, а до військових підрозділів загалом. Так, особа не позбувається статусу комбатанта (і, відповідно, вторинного статусу військовополоненого) через те, що не виконує одну чи й обидві з цих вимог, до того часу, поки її підрозділ їх виконує.

---

¹ Див. Benchbook on the Adjudication of International Crimes under Ukrainian Domestic Law, Page 37. (date of access: 29.07.2024)

Другий і третій критерії є індивідуальними та стосуються кожної конкретної особи. Невиконання їх призводить до втрати статусу військовополоненого.

Для окремих випадків стаття 4 ЖК III визначила достатність виконання лише двох критеріїв (відкрите носіння зброї та дотримання законів та звичаїв війни), для того, щоб особи могли розраховувати на статус комбатанта та, як наслідок, військовополоненого. Це стосується:

«жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни»

Відповідно до статті 4 ЖК III, статус військовополоненого поширюється на осіб,

«які потрапили в полон до супротивника».

На відміну від ЖК IV, що стосується захисту цивільних осіб, ЖК III не оперує в загальній частині посиланнями на громадянство. Натомість вона вживає нейтральну з погляду громадянства формулу про супротивника (*enemy* в автентичній англійській версії ЖК III). Для порівняння: ЖК IV зазначає, що

«особами, що перебувають під захистом цієї Конвенції, є ті, хто в будь-який момент та за будь-яких обставин опиняються, у разі конфлікту чи окупації, під владою сторони конфлікту або окупаційної держави, громадянами яких вони не є».

Таким чином, буквально прочитання статті 4 ЖК III вимагає поширення статусу військовополоненого на будь-яку особу незалежно від громадянства, що потрапила до рук супротивної сторони конфлікту. Не викликає сумнівів серед дослідників та коментаторів ЖК III поширення Конвенції на осіб з громадянством, відмінним від громадянства держави, що бере в полон. Як відзначав у своїй класичній праці з міжнародного права Ласса Оппенгейм, практично жодна війна не відбувалася без участі іноземців у складі армій супротивників.² Більше сумнівів та різні думки серед експертів з МГП існує щодо можливості поширення ЖК III (надання вторинного статусу військовополоненого та визнання існування первинного статусу комбатанта) на осіб, що є громадянами держави, яка бере в полон.

---

² Lassa Oppenheim, *International Law: A Treatise*, 7th ed, London: Longmans, Green and Company, 1952, Page 261, Para 82a.

Експертів, що коментували питання поширення статусу військовополонених на громадян держави, яка бере у полон, можна поділити на дві групи. Першу можна умовно позначити як табір денайалістів (від англ. *denial* – заперечення), а другу – як табір конфералістів (від англ. *to confer* – надавати).³

Табір перших висуває аргументи про протяжне доктринальне заперечення існування зобов'язання поширювати статус військовополоненого на власних громадян, яке бере початок ще від перших ґрунтовних робіт з МГП у XVII столітті. Окрім того, звертається увага на практику окремих держав, зокрема, після Другої світової війни, коли представники Британського добровольчого корпусу, військового формування Вермахту, сформованого із громадян Великої Британії, не отримали статус військовополонених після їх захоплення британською армією. Цього ж статусу не отримали так звані «власівці», громадяни Радянського Союзу, що воювали разом з Німеччиною проти СРСР.

Аргументом для денайалістів є й рішення британської Таємної ради, що виконує деякі судові функції, у справі *Koi* 1968 року.

«Вивчення Конвенції щодо поводження з військовополоненими дає підстави зробити переконливий висновок, що це угода між державами насамперед для захисту членів національних збройних сил кожної країни проти іншої. Багато статей Конвенції приводять до цього висновку, але є дві, які переконливо вказують у цьому напрямку, а саме статті 87 і 100».

У цьому рішенні Таємна рада вказала, що ЖК III приймалася передусім для того, щоби захистити статусом військовополоненого громадян іншої держави, а не тієї, яке бере в полон. На підтвердження цього наводяться дві статті Конвенції, що містять згадування про громадянство та дають зрозуміти, що укладачі ЖК III насамперед скеровували більшість положень Конвенції на громадян інших держав, а не на власних (з точки зору держави, що тримає в полоні):

«Стаття 87

...

Під час призначення покарання військові суди або власті держави, що тримає в полоні, максимально враховують той факт, що підсудний, не будучи громадянином держави, що тримає в полоні, не пов'язаний з

---

³ Manuel Galvis Martinez, *Defection and Prisoner of War Status: Protection under International Humanitarian Law for Those Who Join the Enemy?*, *The Canadian Yearbook of International Law*, 2019, Pages 7-15.

нею жодним обов'язком бути вірним їй і що він знаходиться під її владою внаслідок обставин, не залежних від його волі. Зазначені суди чи військові власті мають можливість пом'якшити покарання, призначене за правопорушення, в якому обвинувачують військовополоненого, і, отже, не зобов'язані дотримуватися передбаченого законом мінімуму цього покарання

...

Стаття 100

...

Смертний вирок військовополоненому виносять лише у випадку, коли відповідно до другого абзацу статті 87 увагу суду було звернено на той факт, що, оскільки підсудний не є громадянином держави, що тримає в полоні, він не пов'язаний з нею обов'язком бути вірним їй і що він знаходиться під її владою внаслідок обставин, не залежних від його волі».

Конфералісти натомість мають своїх авторитетів зі сфери МГП, які відзначають необхідність поширення статусу військовополонених на громадян держави, що бере в полон. Переважно, дослідники з цієї групи писали свої дослідження значно ближче до нашого часу. Прихильники цього табору також мають власні приклади з практики про поширення статусу військовополонених на власних громадян. Так, французькі солдати Віші, що були підконтрольні Німеччині під час Другої світової війни, отримали статус військовополонених.

Існує й національна судова практика з потрібним для конфералістів розв'язанням питання про значення громадянства в питанні військового полону. Найбільш цитованою є справа *Ex Parte Quirin* 1942 року, де Верховний Суд США відзначив, що громадянство не заважає визнанню особи комбатантом супротивників (наслідком з такого висновку є зобов'язання поширювати на них статус військовополоненого):

«У Сполучених Штатах Америки громадянство ворожої сторони в конфлікті не звільняє особу від наслідків порушення нею законів і звичаїв війни. Громадяни, які асоціюють себе з військовим апаратом ворожого уряду й за його допомогою, керівництвом і вказівками прибувають на територію цієї країни з метою здійснення ворожих дій, є ворожою стороною в конфлікті в розумінні Гаазької конвенції та законів війни.

Позивач Гаупт звинувачується у в'їзді до Сполучених Штатів у ролі ворожої сторони в конфлікті, а незаконна воєнна діяльність є основною ознакою злочину, у якому він звинувачується».⁴

В іншій справі *In re Territo* 1946 року американський суд визнав відсутність у практиці тлумачення терміну «військовополонений» перешкод, які б зробили неможливим поширення цього статусу на власних громадян:

«У своїй апеляційній заяві позивач повторює твердження, озвучене ним в окружному суді, про те, що він є й завжди був громадянином США, і тому обставини справи не роблять його військовополоненим з юридичної точки зору. Однак у своїй заяві про громадянство США позивач не ставить під сумнів те, що він був захоплений у полон. Ми ретельно проаналізували авторитетні джерела й не знайшли жодного, яке би підтверджувало тезу позивача про те, що громадянство країни однієї зі сторін у конфлікті має впливати на статус особи, захопленої в полон на полі бою».⁵

Позиція Міжнародного комітету червоного хреста (МКЧХ), чи не найавторитетнішої організації у сфері застосування та тлумачення МГП, зводиться до визнання деякої невизначеності в ЖК III щодо можливості поширювати статус військовополоненого на громадян держави, що бере у полон. Утім, МКЧХ загалом констатує, що власні громадяни, у ситуації, коли вони виявили лояльність до іншої сторони конфлікту, повинні отримувати статус військовополоненого.⁶

МКЧХ додатково пояснює, що, попри необхідність поширення статусу військовополоненого на власних громадян, держави не мають зобов'язання за МГП утримуватися від притягнення таких осіб до відповідальності за державну зраду чи схоже злочин.⁷

На додачу до написаного вище, важливим супутнім аргументом щодо поширення статусу військовополонених на власних громадян є поступова втрата

---

⁴ United States Supreme Court, *Ex Parte Quirin*, 317 US 1 (1942), 31.07.1942, at 37–38.

⁵ US Court of Appeals, Ninth Circuit, *In re Territo*, 156 F2d 142 at 145 (9th Cir 1946), 08.06.1946.

⁶ Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12.08.1949, IHL Databases ICRC, Paras. 971–974.

URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/qciii-1949/article-4/commentary/2020> (date of access: 29.07.2024)

⁷ *Ibid.*, Para. 972.

URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/qciii-1949/article-4/commentary/2020> (date of access: 29.07.2024)

значимості концепції громадянства в МГП. Це, зокрема, добре видно у висновках Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (МКТЮ) у справі *Tadic*. У ній МКТЮ коментував ЖК IV, що містить пряму згадку про громадянство, у контексті поширення її захисту на громадян держави, що здійснює окупацію чи інші дії, які можуть вразити її власних цивільних. Трибунал констатував у прив'язці до ЖК IV, що навіть у 1949 році держави-укладачі ЖК мали на меті поширити дію Конвенції в тому числі на осіб, які, хоч і мають громадянство однієї держави, виявляють лояльність до іншої.⁸

Уже в загальному висновку, без однозначної прив'язки до ЖК IV, МКТЮ відзначив, що більше значення в сучасному МГП має не формальне громадянство, а саме лояльність до сторони в конфлікті:

«Цей правовий підхід, що ґрунтується на змістовних відносинах, а не на формальних зв'язках, набуває дедалі більшого значення в сучасних міжнародних збройних конфліктах. Якщо раніше війни точилися переважно між усталеними державами, то в сучасних міжетнічних збройних конфліктах, таких як у колишній Югославії, під час конфлікту часто утворюються нові держави, і підставою для лояльності (*allegiance*) може стати етнічна приналежність, а не громадянство. Або, інакше кажучи, етнічна приналежність може стати визначальною для національної приналежності. За таких умов вимога щодо громадянства є ще менш релевантною для визначення кола осіб, які підлягають захисту. У таких конфліктах не тільки текст та історія розробки Конвенції, а й, що більш важливо, об'єкт і мета Конвенції свідчать про те, що лояльність до сторони конфлікту й, відповідно, контроль, що має ця сторона над особами на певній території, може розглядатися як вирішальний критерій».⁹

З огляду на викладені тут аргументи, громадянство не повинно відігравати вирішальну роль у питанні про надання статусу військовополоненого. Навіть стосовно власних громадян держави мають зобов'язання щодо надання цього статусу.

---

⁸ International Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), Prosecutor v. Dusko Tadic (Appeal Judgement), IT-94-1-A, 15.07.1999, Hague, Netherlands, Paras. 164-166. (date of access: 29.07.2024)

⁹ Ibid., Para. 166.

в. Поводження з військовополоненими

ЖК III передбачає широкий каталог гарантій щодо поведження з військовополоненими під час полону. Цей каталог включає загальні гарантії, як-то щодо:

- гуманного поведження (стаття 13);
- поваги до честі та гідності (стаття 14);
- заборони дискримінації (стаття 16).

Також Конвенція передбачає широкий спектр спеціальних норм, які застосовуються до окремих аспектів військового полону:

- Приміщення для утримання та харчування військовополонених (Глава II Розділу II Частини III)
- Гігієни та медичної допомоги (Глава III Розділу II Частини III)
- Релігійної, інтелектуальної та фізичної діяльності під час полону (Глава V Розділу II Частини III)
- Підтримання дисципліни в таборі для військовополонених (Глава VI Розділу II Частини III)
- Звання військових у таборі для військовополонених (Глава VII Розділу II Частини III)
- Праці військовополонених включно з типами робіт, до яких можливо їх залучати, та оплати (Розділ III та IV Частини III)
- Зв'язку з зовнішнім світом (Розділ V Частини III).

с. Звільнення з полону

Звільнення з полону регулюється спеціальною Частиною IV ЖК III, а також статтями 6 і 21 цієї ж Конвенції.

Частиною IV ЖК III Конвенції передбачено кілька варіантів того, як може відбуватися закінчення полону: внаслідок безпосередньої репатріації чи госпіталізації в нейтральну країну, звільнення військовополонених після закінчення воєнних дій та смерті військовополоненого.

Безпосередня репатріація чи госпіталізація до нейтральної держави – положення права Женеви з майже столітньою договірною історією (у дуже схожому вигляді існувало в ЖК III 1929 року). Ідея цього варіанту закінчення полону повертає до ідеї Жан-Жака Руссо про війну між державами, а не окремими індивідами. Сутність військового полону в тому, щоб утримати від участі в збройних діях осіб, здатних таку участь брати. Відповідно, коли вони втрачають цю можливість, МГП стимулює сторони репатріювати військовополонених чи госпіталізувати їх в нейтральні держави.

Стаття 110 ЖК III розділяє хворих та поранених військовополонених на дві групи:

- тих, що підлягають безпосередній репатріації (невеличкі поранені та хворі, розумова чи фізична придатність яких видається такою, що суттєво погіршилась; поранені та хворі, які, на думку лікарів, імовірно, не одужають протягом року, стан яких потребує догляду й розумова чи фізична придатність яких видається такою, що суттєво погіршилась; поранені та хворі, які одужали, але розумова чи фізична придатність яких видається такою, що суттєво погіршилась надовго) та
- тих, що можуть бути госпіталізовані в нейтральній країні (поранені та хворі, одужання яких можна очікувати протягом року з дати поранення або з початку хвороби, якщо лікування в нейтральній країні могло би збільшити перспективи більш достовірного й швидкого одужання; військовополонені, розумовому або фізичному здоров'ю яких, на думку лікарів, серйозно загрожує подальше перебування в полоні, але госпіталізація яких у нейтральній країні могла б усунути таку загрозу).

Як видно з цього розподілу, особи, що вибули з бою на близький до позитивного час, мають репатріюватися, а ті, чий стан здоров'я кращий, можуть бути госпіталізовані в нейтральній країні. Будь-яка з цих дій не може бути здійснена в разі відмови військовополоненого від репатріації чи госпіталізації.

Другий варіант закінчення полону полягає в звільненні військовополоненого після закінчення військових дій. Репатріація у цьому випадку відбувається не обов'язково в перші ж дні після закінчення збройного конфлікту, без зволікання після підписання угоди з питання репатріації військовополонених, або, за відсутності такої угоди, після складання плану репатріації.

Насамкінець, полон закінчується в разі смерті військовополоненого. Статті 120 та 121 ЖК III визначають зобов'язання держави, що утримує в полоні, які виникають в результаті смерті військовополоненого. Вони включають порядок поховання чи кремації, медичного огляду перед цим, реєстрації інформації про поховання, розслідування підозрілих смертей тощо.

Понад те, що визначено в спеціалізованій з точки зору закінчення полону Частині IV ЖК III, військовий полон може закінчитися й унаслідок реалізації процедури, описаної в статті 21 ЖК III:

«Військовополонені можуть бути частково або повністю звільнені під слово честі або зобов'язання, наскільки це дозволяють закони держави, від якої вони залежать. Таких заходів уживають, зокрема, у випадках, в яких це може сприяти поліпшенню стану їхнього здоров'я. Жодний військовополонений не може бути примушений погодитися на звільнення під слово честі або зобов'язання».

Звільнення під слово честі або зобов'язання можливе лише за умови, що одночасно виконуються дві умови: наявна згода військовополоненого й законодавство держави, від якої залежить військовополонений (та на боці якої він брав участь у збройному конфлікті) дозволяє таке звільнення. Тоді як перша умова досить зрозуміла, друга потребує певного роз'яснення. Вимога про законодавство пов'язана з тим, що у звільненні за статтею 21 не бере безпосередньої участі держава, від якої військовополонений залежить. Тому держава, що планує відпустити військовополоненого, не має можливості отримати гарантії від супротивної держави щодо неучасті звільнених військовополонених у збройному конфлікті. Хоча це прямо не згадано в статті, проте звичне зобов'язання, яке беруть на себе такі військовополонені, якраз і полягає в неучасті в збройному конфлікті.¹⁰ Звісно, таке зобов'язання можливо дотримати лише тоді, коли законодавство держави, у яку повертається особа, дозволяє їй згодом відмовитися брати участь у збройному конфлікті.

---

¹⁰ Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12.08.1949, International Humanitarian Law Databases ICRC. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gcii-1949/article-21/commentary/2020?activeTab=default#_Toc42439041 (date of access: 29.07.2024)

Насамкінець, звільнення з полону може відбутися через спеціальну угоду, про яку йдеться в статті 6 ЖК III. Ця стаття визначає, що:

«Високі Договірні Сторони можуть укладати інші спеціальні угоди з усіх питань, які, на їхню думку, доцільно врегулювати окремо. Жодна спеціальна угода не повинна ні погіршувати становища військовополонених, визначеного цією Конвенцією, ні обмежувати права, які вона їм надає».

Відповідно, однією з можливих тем таких угод цілком може бути обмін військовополоненими чи інші умови звільнення військовополонених.

d. Кримінальне переслідування військовополонених

Військовополонені звільнені від відповідальності за сам факт участі в збройному конфлікті. Цей висновок впливає з так званого імунітету/привілея комбатанта¹¹, що, хай і непрямо, передбачений частиною 2 статті 43 ДП І. Положення статті, що дає можливість зробити висновок про існування такого імунітету, звучить так:

«Особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу, про який ідеться у статті 33 Третьої конвенції), є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях».

Існування права брати безпосередню участь у збройному конфлікті відрізняє комбатантів (а згодом військовополонених) від інших осіб, що можуть брати безпосередню участь у збройних конфліктах. Це право не може означати нічого іншого, окрім як неможливості звернення кримінального переслідування проти осіб, що підпадають під дію статті 43 ДП І.

Утім, кримінальна відповідальність військовополонених можлива за інші діяння. Ця можливість, наприклад, прямо витікає з формулювання статті 99 ЖК III:

«Жодного військовополоненого не можна передавати до суду або засуджувати за дію, яка не заборонена законодавством держави, що тримає в полоні, або міжнародним правом, чинним на момент здійснення цієї дії».

Це положення відкриває 2 авеню для переслідування військовополоненого: за злочини, передбачені міжнародним правом (міжнародні злочини, серед яких воєнні, злочини проти людяності та геноцид) та національним. Якщо національне право імплементувало норми міжнародних договорів, що стосуються міжнародних злочинів, то воно може слугувати підставою для переслідування як за загальнокримінальні злочини, так і за злочини міжнародні. В іншому разі не буде порушенням права на справедливий суд

---

¹¹ Див. Benchbook on the Adjudication of International Crimes under Ukrainian Domestic Law, Pages 38-39. (date of access: 29.07.2024).

здійснення кримінального переслідування, базуючись на положеннях міжнародного права.¹²

Переслідування за загальнокримінальні злочини можливе, якщо таким чином не кваліфікуються допустимі за МГП діяння, скоєні в контексті збройного конфлікту. Приклади підстав для переслідування за загальнокримінальні злочини можуть бути найрізноманітнішими: скоєння загальнокримінального злочину до початку збройного конфлікту, скоєння злочину в полоні, скоєння злочину після початку збройного конфлікту, але не у зв'язку з ним, тощо. Що ж до правопорушень, вчинених для полегшення втечі з полону, то, згідно зі статтею 93 ЖК III, якщо вони не спричиняють насильницьких дій проти життя та здоров'я, за них може наставати лише дисциплінарна відповідальність.

Засудження за міжнародні злочини, аналогічно до випадку засудження за загальнокримінальні злочини, не позбавляє військовополоненого його статусу. Утім, військовополоненого можна перевести для відбування покарання до установи, у якій зазвичай відбувають покарання військовослужбовці держави, яка утримує в полоні. Якщо призначене військовополоненому покарання завершується до виникнення зобов'язання його репатріювати, військовий полон для такої особи продовжується.

Будь-яке переслідування військовополоненого має узгоджуватися з базовими принципами судового процесу, що перелічені в Главі III Розділу IV Частини III ЖК III. Ці гарантії, зокрема, включають: принцип законності, заборону застосовувати будь-який моральний чи фізичний тиск на військовополоненого з метою змусити його визнати провину, гарантії права на захист (стаття 99 ЖК III), гарантії права на справедливий суд (стаття 84 ЖК III), гарантії винесення вироку компетентним судом (стаття 102 ЖК III), гарантії права на апеляційну скаргу (стаття 106 ЖК III).¹³ Недотримання цих прав може мати результатом скоєння воєнного злочину у вигляді порушення права військовополоненого на справедливий суд.¹⁴

---

¹² Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12.08.1949, International Humanitarian Law Databases ICRC. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gcii-1949/article-99/commentary/2020?activeTab=default#_Toc42465451 (date of access: 29.07.2024)

¹³ Див. Benchbook on the Adjudication of International Crimes under Ukrainian Domestic Law, Pages 40-48. (date of access: 29.07.2024)

¹⁴ Ibid., Page 49.

Виконайте практичне завдання
до лекції

[ПЕРЕГЛЯНУТИ ПЗ](#)

Курс з міжнародного гуманітарного та кримінального права
створений з метою підвищення рівня знань українських суддів у цих
сферах та покращення якості правосуддя у справах про війнні злочини.

Курс створений ГО «Трус Хаундс»